

พระพุทธศาสนากับการเมืองในสังคมไทย

BUDDHISM AND POLITICS IN THAI SOCIETY

พระครูปลัดต่อทัย รตนปญโญ และคณะ*

Phrakupalat Uthai kamchoom and others

บทคัดย่อ

บทความเรื่องพระพุทธศาสนากับการเมืองในสังคมไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเข้าใจให้หลักธรรมและระดับการปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของการเมืองพร้อมทั้งแนวทางในการพัฒนาการเมืองให้มีคุณภาพโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ความเข้าใจในหลักธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา การปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของการเมือง ดังนี้

1. การเมืองที่ดีและมีคุณภาพควรปฏิบัติตนหรือมีพฤติกรรมการวางตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา 8 ประการ คือ

- 1.1 มีความซื่อสัตย์ สุจริต ทั้งวาจาใจ และการกระทำ
- 1.2 มีความเที่ยงธรรมหรือเป็นกลางในการปฏิบัติหน้าที่
- 1.3 มีสัจจะ รักษาคำพูด พูดจริง ทำจริง และมีความจริงใจ
- 1.4 มีความรับผิดชอบต่องาน และหน้าที่การงานเพื่อส่วนรวม
- 1.5 เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม
- 1.6 เคารพปฏิบัติตามมติส่วนรวม
- 1.7 เคารพที่ประชุมและรักษาความลับของที่ประชุมตามที่ระเบียบกำหนด
- 1.8 หลีกเลี่ยงอบายมุขและหมั่นประพฤติตนในทางเจริญ

การศึกษาหลักธรรมตามแนวทางพุทธศาสนาให้ มีความเข้าใจในหลักธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา ศึกษาระดับการปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทุกครั้ง

ABSTRACT

This article aims to study the understanding of the principles and levels of practicing the Buddhist principles of politics as well as the guidelines for the development of politicians within understanding the principles of Buddhism and the practice of Buddhism as follows;

* อาจารย์สาขาวิชาการสอนพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาแนะแนว วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

ณภัสนันท์ เหมาะประสิทธิ์ อาจารย์สาขาวิชาการสอนพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาแนะแนว วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์ อาจารย์สาขาวิชารัฐศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

1. Good and quality politics should be observed or behaved in accordance with 8 Buddhist principles;

- 1.1 Honestly, both verbal, mental and actionable.
- 1.2 Be honest or neutral on duty
- 1.3 Be truthful to say, say and actually do, and have sincerity.
- 1.4 Be responsible for self and work for the public.
- 1.5 Be sacrificial behaved for public.
- 1.6 Respect the practice of public's resolution.
- 1.7 Respect the convention and keep the secret of the convention as prescribed.
- 1.8 Be abstained from all vices and behaved in a prosperous way.

The study of principles of Buddhism reaches to understand the principles of Buddhism and to study of levels of practice in Buddhism. Mostly the House of Representatives always followed the principles of Buddhism.

บทนำ

มนุษย์ไม่อาจอยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง จำเป็นต้องรวมกันอยู่เป็นสังคมเป็นกลุ่มก้อน ดังนั้นจำเป็นต้องจัดระบบในการอยู่ร่วมกัน โดยจะต้องมีฝ่ายปกครอง และอยู่ภายใต้การปกครอง ซึ่งไม่ว่าการปกครองจะเป็นลักษณะใดก็ตามถือว่าเป็น “การเมือง” การเมืองจึงเป็นเรื่องของการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองจะผูกมัดสมาชิกทั้งหมดในสังคม

หลักการปกครองของพระพุทธศาสนา มีประเด็นสำคัญที่นักศึกษาและควรนำมาประพจน์ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมาในช่วงที่มนุษย์ถูกกดขี่อสรภาพ มีการถือชั้นวรรณะ เป็นการจำกัดสิทธิ และหน้าที่ของมนุษย์ ยังผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ไม่เท่าเทียมกันในสังคม โดยเฉพาะสังคมชนชั้นของอินเดียในสมัยนั้น ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของชนชาติอริยกะ ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดอำนาจแต่เพียงเผ่าเดียว จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้อุบัติขึ้นในโลก ทรงปฏิเสศการถือชั้นวรรณะทั้ง 4 คือ พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ สูทร ด้วยการยึดถือหลัก “อาวุโส” เป็นประการสำคัญ¹ ประเด็นที่ยกมาจะเห็นได้ว่า การเมืองและสันติภาพเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญที่จะปลดปล่อยมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ทรงต่อสู้กับแนวทางการปกครองที่ถือชั้นวรรณะ การเอาเปรียบซึ่งกันและกัน มาสู่ความเสมอภาคกันและมีเสรีภาพในการดำรงชีวิตพระพุทธศาสนาจึงมีแนวทางและหลักการที่จะนำพาชาติบ้านเมืองให้บรรลุเป้าหมายที่สงบสุขมีสันติอย่างแท้จริง โดยให้ฝ่ายปกครองและสมาชิกของสังคมนั้นๆ หรือประเทศชาตินั้นๆ ได้ประพจน์ปฏิบัติธรรมตามแนวทางที่จะช่วยพยุງความอยู่รอดปลอดภัยให้เกิดแก่ชาติบ้านเมืองเป็นอันดับแรก จะเป็นสภาพเอื้อให้สมาชิกทุกคนในประเทศนั้นมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น และมีจิตใจมุ่งไปสู่ความบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วย

¹ ประสิทธิ์ จันรัตน์. “การบริหารกิจการคณะสงฆ์” นิตยสารหลักทศพิธราชธรรมในจังหวัดชุมพร. ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 (มกราคม-เมษายน 2556), หน้า 3

การเมืองในโลกเป็นเรื่องของการแบ่งสรรผลประโยชน์และอำนาจ จึงจำเป็นต้องสะสมผู้คน พวกพ้อง เงินทอง ข้าวของ แม้กระทั่งอาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ เพราะหากตกลงกันด้วยดีไม่ได้ ก็ต้องข่มขู่ด้วยวิธีการที่รุนแรงไปตามลำดับ จนกระทั่งการสู้รบขนาดเล็กไปจนถึงสงครามขนาดใหญ่ลามไปทั่วโลก การเมืองทางโลกจึงเป็นการแสดงพลังอำนาจทุก ๆ วิถีทางเพื่อจะได้เห็นคู่ต่อสู้อันจะทำให้สามารถแย่งชิงผลประโยชน์ในสัดส่วนที่มากกว่าคนอื่นเพราะเหตุแห่งการมีกำลังอำนาจมากกว่าคนอื่น

พระพุทธศาสนากลับมีแนวคิดตรงข้ามกับการแสวงหาอำนาจที่มากกว่าผู้อื่น แต่มุ่งเน้นในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ดังท่านองค์ดาไล ลามะ ผู้นำพุทธศาสนาของทิเบต ได้กล่าวว่า

มวลมนุษยชาติที่ถือกำเนิดเกิดมาบนโลกใบนี้ย่อมถือว่าเป็นสมาชิกของครอบครัวเดียวกัน คือครอบครัวโลกมนุษย์ และเช่นเดียวกับสมาชิกทั้งหลายของครอบครัวทั่วไปครอบครัวหนึ่ง เราจึงมีบุคลิกภาพที่ไม่เหมือนกัน พร้อมกับความแตกต่างทางด้านบุคลิกภาพนั้น เราจึงมีความแตกต่างกันทางด้านสติปัญญา ความสนใจ และวัฒนธรรมประเพณีตามมา แต่ถึงเราจะมี ความแตกต่างกันอย่างไร เราก็ยังเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งเช่นเดียวกับเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ กล่าวคือ เราต้องการความสุขและเกลียดความทุกข์ความเจ็บปวด และที่สำคัญคือเราต่างมีสิทธิเสรีภาพในการที่จะแสวงหาความสุขและหลีกเลี่ยงความทุกข์เท่ากัน²

วัตถุประสงค์ของพระพุทธศาสนาก็เพื่อรับใช้และเอื้อประโยชน์แก่มนุษยชาติ ตามทัศนะของชาวพุทธ การพยายามทำให้คนอื่นกลับใจหันมานับถือศาสนาพุทธไม่ใช่เป็นการกิจอันสำคัญอะไร และไม่สามารถเทียบเท่าได้กับการบำเพ็ญประโยชน์ให้กับมนุษยชาติ พระพุทธองค์ทรงอุทิศพระองค์เป็นแบบอย่างให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นถึงความเป็นผู้มีความพอพระทัย และความอดทน ในการบำเพ็ญประโยชน์ให้กับชาวโลกอย่างเสียสละพระพุทธองค์ให้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เป็นสำคัญ ถ้าเรามีความสามารถช่วยเหลือได้ แต่ถ้าไม่สามารถช่วยได้ เราก็อย่าเบียดเบียนเขา³

หัวใจของพระพุทธศาสนา คือ สันติภาพภายในตัวของมนุษย์ ถ้าเรามีสันติหรือความสงบในหัวใจ เรา ก็สามารถต่อสู้กับปัญหาภายนอกได้ ด้วยความสุ่มรอบคอบและด้วยปัญญา เราจะเป็นคนที่ยั้งสู้ปัญหา พระพุทธศาสนาสอนให้เรารักกัน มีความเมตตากรุณาต่อกัน มีความอดทน ไม่เบียดเบียนกัน และคำสอนที่สำคัญที่ทำให้เรามีสันติภาพภายในคือหลักของอิทัปปัจจยตาที่สอนว่า “สรรพสิ่งอิงอาศัยกันและกันตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง”

การกำเนิดพุทธะนำมาซึ่งพุทธศาสนาอันเป็นกลจักรวงจรแห่งธรรมขับเคลื่อนสรรพสิ่ง ในหลากหลายมิติ ประเทศไทยถือว่าเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมากในอัตราเฉลี่ย 94.6% ของคนไทยทั่วประเทศ ประการสำคัญของการนับถือศาสนาพุทธนั้นนำมาซึ่งการหลอมรวมจิตใจการยึดถือปฏิบัติตามหลักแห่งธรรมของพระบรมศาสดาของคนไทยทั่วประเทศ ด้วยความสำคัญเกี่ยวเนื่องและถูกฝังรากลึกมาอย่างยาวนาน จึงมีความสำคัญอย่างมากในหลากหลายประเด็น เช่น บทบาทเชิงพุทธที่เกี่ยวกับ “ธรรม” บทบาทเชิงพุทธที่เกี่ยวกับ “พระสงฆ์” มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การสร้างฐานอำนาจทางการเมืองให้แก่ประชาชน ซึ่งบางครั้งพระสงฆ์จะปฏิเสธการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพราะถือว่าเป็นเรื่องนอกเหนือพระ

² สันญา เคนาภูมิ. “วิถีประชาธิปไตยของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย”. วารสารไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2551), หน้า 150-151

³ เอก ตังทรัพย์พัฒนา. คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย เล่ม 2. (กรุงเทพมหานคร: วี. พรินท์, 2551), หน้า

ธรรมวินัย แต่ด้วยการเมืองเป็นเรื่องของทุกคน ในระบอบประชาธิปไตย พระสงฆ์ยังถือว่าอยู่ในฐานะที่เป็นพลเมืองตามกฎหมายเพียงแต่ไม่มีสิทธิเลือกตั้งเท่านั้นเอง

การกำเนิดพุทธะนำมาซึ่งพุทธศาสนาอันเป็นกลจักรวงล้อแห่งธรรมขับเคลื่อนสรรพสิ่ง ในหลากหลายมิติ ประเทศไทยถือว่าเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมากในอัตราเฉลี่ย 94.6% ของคนไทยทั่วประเทศ ประการสำคัญของการนับถือศาสนาพุทธนั้นนำมาซึ่งการหลอมรวมจิตใจการยึดถือปฏิบัติตามหลักแห่งธรรมของพระบรมศาสดา ถือเป็นระเบียบแบบแผนอันคงไว้ซึ่งวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามดั้งเดิมของไทย ซึ่งในปัจจุบันรัฐบาลได้กำหนดนโยบายโดยการนำมิติทางศาสนาเข้ามาแก้ไขปัญหาวิกฤตสังคมด้วยการส่งเสริมรางวัล “บ ว ร” บ้าน วัด โรงเรียน ร่วมสร้างสังคมคุณธรรม⁴

ด้วยบริบทดังกล่าวจะเห็นได้ว่าภายใต้ “บ ว ร” (บ้าน วัด โรงเรียน) นั้น “วัด” จะเป็นหน่วยกลางในการเชื่อมต่อระหว่างบ้านกับโรงเรียนอันเป็นสถาบันหลักของชาติ เมื่อเป็นเช่นนั้นบทบาททางพระพุทธศาสนาจะมีมาก แต่เมื่อวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาผ่านสังคมไทยแล้วจะพบว่าที่ผ่านมา ผู้มีบทบาทอันเป็นตัวแทนในการเผยแผ่ศาสนาธรรมก็คือ “พระสงฆ์” เพราะ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานกว่า 700 กว่าปี⁵ ความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ดังกล่าวเรียกได้ว่าเป็นบทบาทหน้าที่หลักต้องปฏิบัติตามในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้าน โดยเฉพาะด้าน 3 ซึ่งเป็นภารกิจด้านการดำเนินการประกาศพระพุทธศาสนาให้ประชาชนได้รับทราบในทุกๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจ ในหลักธรรมแล้วน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การเทศนา การปาฐกถา ในโอกาสและสถานที่ต่างๆ ทั้งในวัด และนอกวัด การบรรยายธรรมทั้งทางวิทยุ และโทรทัศน์ การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์หรือวีดิทัศน์ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมถึง การที่วัดหรือพระภิกษุจัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นในวัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ธรรมหรือ ต้องการให้ประชาชนเข้าวัดปฏิบัติธรรมหรือมุ่งเน้นสืบสานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจาก หลักพระพุทธศาสนา เช่น การจัดงานเทศน์มหาชาติ การจัดงานในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การจัดงานในวันที่กำหนดเป็นวันสำคัญของไทย (วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ เป็นต้น) การจัดโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน การจัดโครงการ บวชนกขัณฑ์มาจาริณี (ชีพรามณ์) การจัดอุปสมบทหมู่หรือจัดให้มีการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ การจัดพิธีแสดงตนเป็น พุทธมามกะ การจัดให้มีการแสดงธรรมในวันธรรมสวนะ (วันพระ) การจัดส่งพระภิกษุไปสอนศีลธรรมแก่นักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการเผยแผ่ธรรมที่คณะสงฆ์ร่วมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจัดให้ดำเนินการในรูปแบบ “หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.)” “การอบรมจริยธรรมนักเรียน ข้าราชการ และประชาชน” “การอบรมครู จริยศึกษา” “การส่งเสริมหน่วยเผยแพรศีลธรรม” “การส่งเสริมหน่วย

⁴ กรมการศาสนา. แนวทางการดำเนินงานชุมชนคุณธรรมและขับเคลื่อนด้วยพลัง “บวร”. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2556), หน้า 212

⁵ Jerrold, S. **The new face of Buddha: Buddhism and Political power in Southeast Asia**. (London: Victor Gollancz LTD, 1967). p.332

สงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์” เช่น โครงการอุทยานการศึกษาในวัด โครงการสวนสมุนไพรในวัด โครงการลานวัด ลานใจ ลานกีฬาโครงการวัดพัฒนาตัวอย่าง เป็นต้น⁶

ปัจจุบันการบริหารกิจการของคณะสงฆ์ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะถ้ามีระบบการบริหารที่ดี พระพุทธศาสนาก็มีความเจริญมั่นคง การบริหารกิจการของคณะสงฆ์ที่ดีนั้นจะต้องมีรูปแบบและวิธีการจัดการ หรือมีแนวคิด ซึ่งขึ้นอยู่กับภาระงานมอบอำนาจกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหารระดับต่างๆ รับผิดชอบ ตามความรู้ความสามารถของตน และพัฒนาการในด้านต่างๆ⁷ ที่นี้ ประเด็นสำคัญมีอยู่ว่า บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ดังกล่าวส่วนมากจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสร้างคุณประโยชน์ให้สังคมประเทศชาติ “จะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องทางการเมืองได้อย่างไร” และก็มีคำถามต่อไปอีกว่า “เมื่อเข้าไปยุ่งเกี่ยวแล้วจะได้ประโยชน์อะไร” เพราะทั้งๆ ที่กฎหมายบ้านเมืองก็กำหนดไว้ชัดเจนว่า พระสงฆ์เป็นบุคลลธรรมดา เพียงแต่มีกรอบวิถีทางดำเนินชีวิตที่แตกต่างจากพลเมืองทั่วไป ถึงแม้เป็นบุคคลที่ต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัจจัยสี่แต่ด้วยความศรัทธาต่อคุณธรรมอันยิ่งในศาสนา จึงต้องยอมละความสุขแบบชาวโลกมาแสวงหาธรรมที่เหนือโลกและทำยที่สุดก็ย้อนกลับมาให้คุณประโยชน์ต่อสังคมไทยอยู่ดังเดิม ฉะนั้นบทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อสังคมประเทศชาตินั้นเป็นที่ประจักษ์ให้เห็นมาทุกยุคสมัยว่าท่านมีคุณูปการมากจนเกินที่จะพรรณนาได้ ตั้งแต่การรักษาความเป็นชาติไทยเคียงคู่มากับสถาบันพระมหากษัตริย์ การสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงาม ส่งเสริมให้สังคมมีความร่มเย็น เป็นต้น แต่เมื่อพิจารณาในอีกมุมหนึ่งพระสงฆ์เกือบจะถูกกลืนจากสังคมไทย หากจะกล่าวไปแล้วในรัฐธรรมนูญได้มีบทบัญญัติใดที่จะส่งเสริม หรือรับรองสถานะสงฆ์ให้มีความพิเศษแตกต่างจากพลเมืองทั่วไป ทั้งๆ ที่อยู่ใต้อาณัติของศาสนานับเป็นสถาบันหลักของประเทศ ในทางกลับกันต้องถูกจำกัดสิทธิหลายประการในทางกฎหมาย เช่น สงฆ์ไม่ได้รับสิทธิเข้าร่วมพิจารณาออกกฎหมาย ไม่ได้รับสิทธิในการใช้สิทธิเลือกตั้ง โดยจะเห็นจากบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญมาตรา 106 (2) บัญญัติว่า “บุคคลผู้มีลักษณะต่อไปนี้ในวันเลือกตั้ง เป็นบุคคลต้องห้ามมิให้ใช้สิทธิเลือกตั้ง คือ เป็นภิกษุ สามเณร นักพรต หรือนักบวช”

บทบัญญัติกฎหมายดังกล่าวเบื้องต้นจะเห็นได้ว่า พระภิกษุสงฆ์นั้นมี 2 ฐานะ คือ ฐานะพลเมืองของรัฐต้องอยู่ภายใต้บังคับกฎหมายของรัฐเช่นเดียวกับพลเมืองทั่วไป นอกจากพระภิกษุ จะถูกจำกัดสิทธิในบางส่วนแล้ว สิทธิในบางส่วนยังไม่เกินไปกว่าพลเมืองทั่วไป ดังบทบัญญัติรัฐธรรมนูญในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตรา 38 พระภิกษุสงฆ์ก็อยู่ภายใต้ความคุ้มครองของรัฐธรรมนูญเสมือนกับพลเมืองทั่วไปที่นับถือในทุกศาสนา ซึ่งบัญญัติว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนาบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ในการใช้สิทธิเสรีภาพดังกล่าวตามวรรคหนึ่ง บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของศาสนา ลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติตามศาสนาบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อที่แตกต่างจากบุคคลอื่น” ส่วนฐานะที่สองต้องอยู่ภายใต้กรอบพระธรรมวินัยสงฆ์และต้องไม่ขัดต่อกฎหมาย คณะสงฆ์ซึ่งฝ่ายบ้านเมืองได้บัญญัติเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อยป้องกัน

⁶ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. การพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2554). หน้า 33

⁷ วรณชัย มะยงค์. “การบริหารกิจการคณะสงฆ์” วารสารหลักทศพิธราชธรรมในจังหวัดชุมพร. ปีที่ 2 ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2554), หน้า 34

บุคคลผู้มีเจตนาไม่สุจริตอาศัยร่มเงาพระพุทธศาสนาหาประโยชน์ใส่ตน อันเป็นต้นเหตุให้เกิด ความเสื่อม ศรัทธาของชุมชนและเป็นการส่งเสริมสถาบันสงฆ์อันเป็นสถานะที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของศาสนา เนื่องจาก พระภิกษุเป็นตัวแทนของศาสนาในฐานะองค์พระสังฆรัตนะซึ่งเป็นที่เคารพบูชา จึงมีความพิเศษแตกต่างจาก พลเมืองทั่วไป⁸

เพราะด้วยความศรัทธาจึงทำให้พระสงฆ์ได้มีบทบาทสำคัญในการโน้มน้าวทางด้านจิตใจ ที่ส่งผลต่อ การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมือง แต่ทว่าการเมือง (Politics) เป็นเรื่องของ การต่อสู้เพื่อการมีอำนาจ (Power) อำนาจหน้าที่ (Authority) หรือความขัดแย้ง⁹ (Conflict) ซึ่งเกิดขึ้นในกระบวนการทางสังคมในรูปของกิจกรรมที่มีทั้งการแข่งขันและการร่วมมือ และ การใช้อำนาจเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในระดับบุคคล กลุ่มคนต่อกลุ่มคน และสังคมต่อสังคม¹⁰ อย่างไรก็ตามในสภาพของความเป็นจริงการเมืองกลับกลายเป็นเรื่องของอิทธิพลและผู้ทรงอิทธิพลหรือผู้ที่สามารถได้รับหรือกอบโกยสิ่งที่มีคุณค่าต่างๆ ในสังคม อันได้แก่ อำนาจ ความเคารพนับถือ ความนิยมชมชอบความยุติธรรม ความอยู่ดีกินดี ความมั่นคง ชำนาญ และความรอบรู้ได้ มากที่สุด¹¹ ชีวิตกับการเมืองเกี่ยวข้องกันเพราะการเมืองเข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิต ของมนุษย์ทุกคน กล่าวคือผลการบริหารของ รัฐบาลไปสู่การพัฒนาบ้านเมืองเพื่อความอยู่ดี กินดี มีสุขของประชาชน ชีวิตกับการเมืองจึงมีปฏิสัมพันธ์กัน¹² ซึ่ง อริสโตเติล (Aristotle) กล่าวว่า รูปแบบการปกครองใดก็ตามที่ส่งเสริมให้ผู้ปกครองใช้อำนาจเพื่อ ประโยชน์สุขของส่วนรวมถือเป็นรูปแบบที่ดี ในขณะที่รูปแบบการปกครองที่ส่งเสริมให้ผู้ปกครองใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตนและพรรคพวกนั้นเป็นรูปแบบที่ไม่ดี ฉะนั้นเพื่อป้องกันมิให้ผู้มีอำนาจ ทางการเมืองใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ของตนและพวกพ้อง นักปรัชญาการเมืองจึงเห็นว่าประชาชนจึงเป็นผู้มีสิทธิที่จะ เป็นผู้กำหนดตัวผู้ปกครอง รูปแบบการปกครองนี้ เรียกว่า “ระบอบประชาธิปไตย”¹³ อย่างไรก็ตาม ระบอบประชาธิปไตยอาจมองได้ 3 มิติด้วยกัน ได้แก่ มิติดูมการณ์ทางการเมือง มิติรูปแบบการปกครอง และมิติวิถีชีวิตของประชาชน ทั้งสามอย่างอาศัยหลักการแห่งประชาธิปไตย เช่น (Mayo, 1976; Neumann, 1995; และ Ranny, 1972) การยึดถือเหตุผล การเน้นความสำคัญของปัจเจกชน การถือรัฐเป็นเครื่องมือของประชาชน การอาศัยความสมัครใจเป็นใหญ่ การยึดถือกฎเหนือกฎ การเน้นความสำคัญของวิธีการ การถือความเห็นพ้องต้องกันเป็นหลักในมนุษย์สัมพันธ์ การถือสมภาพ หรือความเท่าเทียมกัน ขันมูลฐานของมนุษย์ ซึ่งออกมา ในลักษณะของรูปธรรม ดังนี้ การควบคุมผู้วางนโยบายโดยประชาชนความเสมอภาคทางการเมือง เสรีภาพทางการเมืองหรือประสิทธิผลในการควบคุมโดยประชาชน ยึดเสียงส่วนมาก อำนาจอธิปไตย (อำนาจสูงสุด) มาจากพลเมือง การเลือกผู้นำเป็นไปโดยเสรี ผู้นำมีความรับผิดชอบการสนับสนุนระบบพรรคการเมือง

⁸ กิรฎก กิตติยาดิษฐ์. สิทธิเสรีภาพของพระภิกษุสงฆ์. เอกสารประกอบการบรรยายการฝึกอบรมหลักสูตร หลักนิติธรรม 6

⁹ Easton, D. **The Political System**. (New York: Alfred A. Knoff, 1960). p 88

¹⁰ Wolin, S. **Politics and vision: continuity and innovation in western political thought**. (New Jersey: Princeton). p 66

¹¹ Lasswell, D. H. & Kaplan, A. **Power and Society**. (New Haven: Yale University). p 23

¹² สัญญา เคนาภูมิ. วิถีประชาธิปไตยของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย. วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2545), หน้า 195-196.

¹³ Copelend, L. & Lawrence, L. **The World's Great Speeches**. (2nd ed.), (New York: Dover, 1985). p 44

หลายพรรค การไม่กีดกันการมีส่วนร่วมทางการบริหารการปกครองการส่งเสริมครองทัศนคติแบบประชาธิปไตย เน้นความเชื่อมั่นในความดีของมนุษย์ การรับฟังความคิดเห็น เป็นต้น

ลักษณะประการสำคัญของการเมือง

คำว่า การเมือง หรือ Politics ซึ่งเป็นคำที่ผู้คนโดยทั่วไปจะได้ยินเป็นการบ่อยครั้งโดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงภายในประเทศค่าเหล่านี้เราจะมีคุณค่ากันทีเดียว นี่เมื่อตั้งคำถามว่า การเมืองมีความหมายอย่างไร ทำให้ประชาชนคนไทยหรือพลเมือง (Citizen) ต้องถือเอาเป็นเรื่องใกล้ตัวและต้องทำความเข้าใจในหลักและกระบวนการ แต่เมื่อเราศึกษาค้นคว้าแล้วจะพบว่า คำตอบนี้มีความหลากหลายและข้อสรุปของนิยามความหมายที่ชัดเจนเฉพาะเจาะจงจริง ๆ เป็นเรื่องที่ทำไต่ยาก แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเราทำการศึกษาลำดับแล้ววิเคราะห์สู่การสังเคราะห์ (Analysis to Synthesis) แล้วจะพบว่า การเมือง เป็นเรื่องที่ผูกติดกับระบบความเป็นรัฐ เป็นการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าหรือทรัพยากร โดยมีอำนาจที่เป็นที่ยอมรับกันมาทำให้เกิดการปฏิบัติตาม หรือเป็นเรื่องของการที่มีคนกลุ่มหนึ่งใช้อิทธิพลต่อคนอีกกลุ่มหนึ่ง เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่มีคุณค่าทางสังคม สิ่งที่มีคุณค่าทางสังคมในที่นี้มีได้หลายอย่าง เช่น อำนาจ ความศรัทธา นับถือ ความยุติธรรม ความนิยมชมชอบ ความอยู่ดีกินดี ความมั่งคั่ง ความรอบรู้ ทักษะ เป็นต้น บางครั้งจะถูกตีกรอบเอาไว้ว่า เป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์ในระบบการเมือง ซึ่งสามารถแยกออกจากความสัมพันธ์ของมนุษย์ในระบบย่อยอื่นๆ ของสังคมได้ โดยที่ระบบการเมืองจะมีเป้าหมายในตัวเองที่แตกต่างจากระบบย่อยอื่นๆ ของสังคม เช่น ระบบวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา¹⁴

ดังนั้น การเมืองจึงเป็นกิจกรรมและกระบวนการที่เกิดขึ้นในระบบการเมืองโดยมีเป้าหมายเพื่อให้สังคมบรรลุถึงข้อตกลงทางผลประโยชน์ร่วมกัน นั่นก็คือ เป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากร และสิ่งที่มีคุณค่าร่วมกันในสังคม ซึ่งเป็นมิติหนึ่งของพฤติกรรมความสัมพันธ์หรือสถาบันของมนุษย์ ที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมการใช้อิทธิพล การใช้อำนาจและอำนาจหน้าที่ภายในระบบการเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเมืองเป็นเรื่องของการก่อร่างสร้างและแบ่งปันอำนาจภายในระบบการเมืองหรือภายในรัฐ ซึ่งจากมิติของการแสวงหาและแบ่งปันอำนาจดังกล่าวนี้ การเมืองจะมีความหมายแคบลงมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปกครอง (Government) แต่การจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมโดยรัฐหรือ ผู้มีอำนาจและอิทธิพลนั้น ไม่ว่าจะด้วยวัตถุประสงค์ใด อาจมองได้ว่าเป็นเรื่องของการครอบงำ หรือการมีอำนาจเหนือผู้อื่น ผ่านสถาบันต่างๆ ของรัฐ สะท้อนให้เห็นลักษณะของรัฐซึ่งเป็นชุมชนของมนุษย์ในพื้นที่อันมีเขตแดนที่แน่นอน สามารถใช้กำลังและความรุนแรงบนพื้นฐานของการอ้างความชอบธรรม หรือเป็นที่ยอมรับได้

นอกเหนือจากที่กล่าวมา หากพิจารณาในแง่ของบทบาทของการสื่อสารมวลชนหรือสื่อมวลชนที่มีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการรับรู้และทัศนคติของมวลชน ซึ่งส่งผลให้สื่อมวลชนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างมากกับการเมืองหรือรัฐ ทั้งนี้ สื่อมวลชนเกี่ยวข้องสัมพันธ์โดยตรงกับการเมืองและรัฐใน 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ

¹⁴ ชลทิศ ธีระจิตติ. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. นนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2551), หน้า 23

1. การมีอิทธิพลทางอุดมการณ์ในการสร้างรูปแบบของชีวิตและรูปแบบทางความคิด หรือการสร้างความคิด ความเชื่อ การรับรู้ให้ผู้รับสื่อคล้อยตามนั่นเอง¹⁵

2. การส่งผลต่อการเมืองในระบบประชาธิปไตยผ่านการจัดวาระนโยบาย (Agenda-setting) การบิดเบือนข่าว การสร้างข่าวเพื่อเบี่ยงเบนความสนใจของสาธารณะจากปัญหาที่เป็นอยู่ และการใช้โทรทัศน์เพื่อเป็นเครื่องมือในการโฆษณาหาเสียงให้ได้รับความนิยม

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า สื่อและเสรีภาพของสื่อมีความสำคัญต่อการเมืองเป็นอย่างมาก โดยในทางรัฐศาสตร์แล้วถือว่า สื่อมวลชนต้องมีเสรีภาพในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี สิ่งนี้ถือเป็นเสาหลักหนึ่งของประชาธิปไตย¹⁶ แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏอยู่เสมอว่า ผู้กุมอำนาจรัฐ หรือรัฐบาลมักไม่สามารถทนต่อการที่สื่อมวลชน มีเสรีภาพและทำการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลได้ จึงมักมีแนวคิดที่ต้องควบคุมการสื่อสารมวลชนไว้ ให้ได้มากที่สุด บางครั้งก็มีการใช้กลไกทางเศรษฐกิจและธุรกิจเข้าไปครอบงำหรือแทรกแซงสื่อ เพื่อกำกับทิศทางการนำเสนอข่าวสารให้เป็นไปในลักษณะที่รัฐต้องการ

ฉะนั้น จึงเกิดการใช้กลยุทธ์ กลไกหรือมาตรการต่าง ๆ ในการควบคุม ครอบงำ หรือแทรกแซงสื่อมวลชนเพื่อควบคุมหรือแย่งชิงพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่สาธารณะในสื่อมวลชนที่ส่งผลต่อการมีอำนาจครอบงำหรือมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และการรับรู้ของมวลชนหรือสาธารณชน ดังนั้น หากพิจารณาในแง่มุมดังกล่าวนี้ การเมืองจึงมี ความหมายถึง การใช้วาทกรรมอันเป็นปฏิบัติการเชิงอำนาจ เพื่อครอบงำมวลชนหรือผู้หนึ่งผู้ใด หรือเพื่อควบคุมพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่สาธารณะในสื่อมวลชนรูปแบบและลักษณะวิถีวัฒนธรรมทางการเมืองในประชาธิปไตย

วัฒนธรรมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตยนั้นมีความนิยมอย่างแพร่หลาย ซึ่งประเทศต่าง ๆ ในโลกได้นำมาใช้เป็นระบบในการปกครองประเทศ นับตั้งแต่หลังสิ้นสุดยุคสงครามเย็นระหว่างประเทศมหาอำนาจตะวันตกซึ่งมีประเทศสหรัฐอเมริกาและอดีตสหภาพโซเวียต สังคมการเมืองที่ใช้การปกครองในระบบประชาธิปไตยไม่สามารถทำให้ประชาชนในประเทศนั้น ๆ มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แท้จริงเกิดขึ้นได้ทันที แต่ต้องมีการพัฒนาและศึกษาอบรม หรือบ่มเพาะประชาชนในระบบประชาธิปไตย จนวัฒนธรรมทางการเมืองสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนของประเทศนั้น ๆ ประชาชนต้องมีจิตใจปรารถนาในการปกครองในระบบประชาธิปไตย และมีจิตสำนึกหรือวัฒนธรรมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย โดยเฉพาะในประเด็นดังต่อไปนี้¹⁷

1. จิตสำนึกและความศรัทธาในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย เมื่อประชาชนศรัทธาแล้วจะมีความเชื่อมั่น ถ้าหากมีอะไรเกิดขึ้นกับระบบประชาธิปไตย ประชาชนต้องออกมาปกป้องระบบการเมืองที่ต้องรักษาเอาไว้คือระบบประชาธิปไตยเพราะเป็นระบบการปกครอง ที่เสียหายน้อยที่สุด เพราะมีหลักการ

¹⁵ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย เล่ม 2, (กรุงเทพมหานคร: วี. พรินท์. 2551), หน้า

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24

¹⁷ สมปอง รักษาธรรม, ความตื่นตัวทางการเมืองของเยาวชนในพื้นที่ภาคใต้กับการพัฒนาวัฒนธรรม พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกริก, 2552), หน้า 11

เคารพในเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จิตสำนึกและความศรัทธาในระบอบประชาธิปไตยจะต้องมีขึ้นในหมู่ประชาชนและผู้นำทางการเมืองจึงทำให้ระบอบประชาธิปไตยประสบความสำเร็จ

2. จิตสำนึกในเรื่องสิทธิเสรีภาพ เป็นหลักการที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตย หลักสิทธิเสรีภาพเป็นหลักการที่สำคัญขั้นพื้นฐานของระบบเสรีประชาธิปไตย เป็นการรับรองสิทธิของเสรีชนหรือประชาชนทั่วไป เช่น สิทธิในการแสดงความคิดเห็น สิทธิในการชุมนุม สิทธิในการเลือกถิ่นที่อยู่อาศัย สิทธิในการเลือกประกอบอาชีพ สิทธิในการได้รับการศึกษา สิทธิในการรับรู้ข่าวสาร เป็นต้น

3. จิตสำนึกในการต่อสู้เพื่อสิทธิของตนเองและการเคารพสิทธิของผู้อื่น ผู้ที่มีจิตใจเป็นประชาธิปไตยจะต้องพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อสิทธิของตนเองอันชอบธรรม เช่น ถ้าตนเองถูกกีดกันไม่ให้ลงคะแนนเสียงใช้สิทธิเลือกตั้ง จะต้องต่อสู้เพื่อให้ได้สิทธิของตนเองกลับคืนมาซึ่งถือเป็นสิทธิ ขั้นพื้นฐานของประชาชน การต่อสู้เพื่อสิทธิอันชอบธรรมถือเป็นหลักการของประชาธิปไตย แต่ในการต่อสู้เพื่อสิทธิของตนเองต้องเคารพสิทธิของผู้อื่นด้วย และต้องไม่ไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น หากเป็นการเอาแต่ได้เพื่อตนเองโดยไม่คำนึงถึงสิทธิของผู้อื่นเป็นการแสดงว่าผู้นั้นขาดจิตสำนึกในระบอบประชาธิปไตยจะกลายเป็นเรื่องการเห็นแก่ตัว

4. จิตสำนึกในเรื่องเสียงส่วนใหญ่และสิทธิเสียงส่วนน้อย หลักการตัดสินใจข้อขัดแย้งและการคลี่คลายข้อขัดแย้งในระบอบประชาธิปไตย คือ การออกเสียงลงคะแนน ก็ใช้เสียงข้างมากและเสียงส่วนใหญ่เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ แต่การใช้เสียงส่วนใหญ่จะต้องไม่ขัดต่อสิทธิของเสียงส่วนน้อย ต้องเคารพฟังเสียงส่วนน้อยในขณะที่เสียงส่วนใหญ่จะมาลงคะแนนเพื่อไปจำกัดสิทธิของเสียงส่วนน้อยไม่ได้

5. จิตสำนึกในเรื่องหลักความเสมอภาค คือหลักความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน ประชาชนทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมายฉบับเดียวกันซึ่งใช้บังคับกับทุกคน ในสังคม และหลักความเสมอภาคในการเมือง คือ เมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไปประชาชนผู้มีสิทธิ ในการออกเสียงลงคะแนนเพื่อเลือกตัวแทนของตนเองเข้าไปทำหน้าที่ฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารประชาชนหนึ่งคนก็มีหนึ่งเสียงเท่ากัน หลักทั้งสองประการต้องมีอยู่ในระบอบประชาธิปไตย ถ้าหาก ไม่มีหลักการนี้จะทำให้ประชาชนบางคนกลายเป็นผู้มีอภิสิทธิ์เหนือประชาชนคนอื่นทั้งในทางกฎหมายและในการเมือง

6. จิตสำนึกในหลักความยุติธรรม การเคารพกติกา ประชาชนในระบอบประชาธิปไตยต้องมีหัวใจเป็นนักกีฬา เพราะบรรดาข้อขัดแย้งต่าง ๆ ในระบอบประชาธิปไตยต้องใช้หลักความยุติธรรมเป็นเครื่องมือตัดสินเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ประชาชน และการดำเนินการต่าง ๆ ต้องปราศจากอคติหรือเห็นแก่ผลประโยชน์หากประชาชนในสังคมประชาธิปไตยไม่เคารพกติกาเสียแล้ว การจะยุติปัญหาต่างๆ ก็ไม่สามารถจะแก้ไขให้ลุล่วงไปได้

7. จิตสำนึกในความอดทนอดกลั้นต่อความคิดเห็นและพฤติกรรมที่แตกต่าง เมื่อผู้ใด ใช้สิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น หรือการแสดงออกต่าง ๆ แม้เราจะไม่เห็นด้วยหรือไม่ชอบ ก็ต้องอดทน อดกลั้นรับฟังในความเห็นต่างนั้น ตราบใดที่ผู้นั้นยังใช้สิทธิของตนเองภายใต้ขอบเขต แห่งกฎหมาย ผู้นั้นอาจจะพูดสำเนียงแตกต่างกัน หรือรูปลักษณะภายนอกต่างกัน แต่ก็ยังเป็นเสรีภาพ อันชอบธรรมของบุคคลนั้น ตราบเท่าที่เขาไม่ได้ทำผิดกฎหมายและทำให้ใครเดือดร้อน

8. จิตสำนึกในหลักนิติธรรม (The Rule of Law) หลักนิติธรรม คือ หลักการอันถูกต้องตามกฎหมาย เป็นที่ยอมรับ มีความชอบธรรมตามกระบวนการกฎหมาย เรียกว่าการปกครองต้องเป็นไปตามหลักของ

กฎหมายเท่านั้น ซึ่งตรงกันข้ามกับการปกครองโดยคณะบุคคลนอกจากนี้ หลักการดังกล่าว สัญญา เสนาญมิ ยังได้สรุปรูปแบบและลักษณะประชาธิปไตยไว้ 3 ประการ คือ

1. ประชาธิปไตยที่แสดงถึงความเคารพต่อตนเองและผู้อื่น เช่น ให้ความสำคัญและ รับผิดชอบต่อตนเองในการดำเนินการเรียนรู้ มีความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ในการเรียนรู้ให้เกียรติ และรับฟังความคิดเห็นของเพื่อนในกลุ่ม มีความไว้วางใจเพื่อน ในกลุ่มขณะปฏิบัติกิจกรรมกลุ่มต่อตนเองและผู้อื่น

2. ประชาธิปไตยที่แสดงถึงความสามัคคีและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เช่น ช่วยเหลือสนับสนุน และให้กำลังใจแก่เพื่อนๆ ในการทำงานร่วมกัน มีความเสียสละเวลาเพื่อการทำกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มอย่างเต็มที่ มีการแบ่งปันอุปกรณ์ แหล่งทรัพยากรการเรียนรู้กับเพื่อนในกลุ่ม สามารถร่วมงานกับบุคคลอื่นได้ดีและร่วมทำกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดระยะเวลาการเรียนรู้

3. ประชาธิปไตยที่แสดงถึงความมีเหตุผลและดุลยพินิจในการแก้ไขปัญหา เช่น มีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบคอบก่อนวางแผนการเรียนรู้อย่างเป็นขั้นตอน มีเหตุผลในการที่จะอภิปรายร่วมกับเพื่อนในกลุ่มอย่างสมเหตุสมผล มีวิธีดำเนินการเรียนรู้โดยการใช้แหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ ได้อย่างเหมาะสม มีการตัดสินใจแก้ปัญหาที่รอบคอบโดยอยู่บนพื้นฐานของความเป็นเหตุเป็นผล ได้กล่าวว่าทั้งนี้ประชาชนในสังคมใดจะมีวิถีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยหรือระบอบประชาธิปไตยแบบไหน หรือจะเจริญมากน้อยเพียงใด ก็คงต้องพิจารณาถึงอุปนิสัยหรือวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคมนั้น ทั้งนี้เพราะเรายังคงเป็นปุถุชนคนธรรมดาวิถีแห่งจิตยังคงเต็มไปด้วย กิเลส ความอยากมีอยากได้ โดยส่วนมากจะยังคงยึดมั่นในอัตตา (ตัวกู ของกู) ถืออุดมการณ์ของตน เป็นใหญ่ แต่โดยประการทั้งปวงนี้วิถีประชาธิปไตยจำเป็นต้องประกอบไปด้วยลักษณะสำคัญ 4 ประการด้วยกัน ได้แก่

1. การเคารพเหตุผลมากกว่าตัวบุคคล ประชาชนจะใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา จะให้ความเคารพซึ่งกันและกัน และต้องยอมรับว่าประชาชนบางคนมีสติปัญญาและการใช้เหตุผลในวงจำกัด อาจจะให้เหตุผลถูกในเรื่องหนึ่ง และอีกเรื่องหนึ่งอาจจะให้เหตุผลไม่ถูกก็ได้การไม่ยึดหลักอาวุโสเคร่งครัดเกินไป ไม่ใช่ว่าคนอาวุโสจะปฏิบัติถูกทุกเรื่อง บางครั้งความคิดดีๆ ของผู้อ่อนอาวุโสก็เป็นเรื่องที่ต้อง สังคมประชาธิปไตยจะดำเนินไปด้วยดีเพราะประชาชนใช้เหตุผลในการรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เห็นต่างจากตนเอง

2. การรู้จักประนีประนอม ผู้ศรัทธาในระบอบประชาธิปไตยจะไม่ใช้ความรุนแรง ในการแก้ปัญหาแต่จะตกลงแก้ปัญหากันอย่างสันติวิธีถ้าหากมีการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาต่อกันระหว่างประชาชนด้วยกันก็ทำให้ขัดกับหลักเหตุผลของระบอบประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน ซึ่งถือว่ามนุษย์เป็นผู้ที่มีเหตุผล

3. การมีระเบียบและมีวินัย ในสังคมประชาธิปไตยประชาชนต้องปฏิบัติตามระเบียบและ มีวินัย ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง ทำให้การบังคับใช้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์โดยไม่ยอมให้ผู้ใด มาละเมิดหรือกระทำการตามอำเภอใจได้ถ้าหากมีกฎหมายที่ละเมิดสิทธิหรือไม่เป็นธรรมก็ต้องเสนอข้อเรียกร้องให้แก้ไขกฎหมายนั้นให้เป็นธรรม ไม่ใช่ฝ่าฝืนไม่ยอมรับ เพราะการกระทำเช่นนั้นจะทำให้ผู้อื่นฝ่าฝืนหรือละเมิดกฎหมายได้เช่นกัน จะทำให้เกิดความสับสนในสังคม ประชาชนสามารถใช้สิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลตราบเท่าที่ไม่เกินขอบเขตของกฎหมาย เพราะถ้าประชาชนใช้สิทธิเสรีภาพของตนเองเกินขอบเขต ก็จะไปละเมิดหรือก้าวล่วงสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นจะทำให้สังคมประชาธิปไตย ขาดความสงบสุขและไร้ระเบียบวินัย

4. ความรับผิดชอบต่อส่วนร่วม ความรับผิดชอบและคำนึงถึงว่าตนเป็นเจ้าของประเทศและประชาชนคนอื่น ๆ ก็เป็นเจ้าของประเทศ การประพุดิตนให้เป็นพลเมืองดีของประเทศโดยรักษาสัมบัติของส่วนรวมหรือสมบัติของสาธารณะ รวมทั้งการรักษาผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในสังคมและประเทศชาติไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตน จนก่อให้เกิดความเสียหายแก่สังคม เช่น ไม่แสวงหาความร่ำรวยด้วยการทำลายทรัพยากรของประเทศชาติหรือผลิตสิ่งเสพติดมอมประชาชนในสังคม¹⁸

บทบาทเชิงพุทธเกี่ยวกับธรรมที่ส่งผลทางการเมือง

จากกระแสการเปลี่ยนแปลงของหลายประเทศในโลกได้เคลื่อนตัวเข้าสู่ประชาธิปไตย จนทำให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยการนำของคณะราษฎรใน วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475¹⁹ ด้วยบริบทเชิงพุทธในการทำหน้าที่น้อมหลักธรรมมาเป็นแนวทางปฏิบัติ ซึ่งประชาธิปไตยตามหลักการแล้ว ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา Abraham Lincoln (ค.ศ. 1809-1865) ได้ให้คำนิยามประชาธิปไตยในการกล่าวสุนทรพจน์ ณ เมือง เกตต์สเบิร์ก หรือ “เกตต์สเบิร์ก” ในมลรัฐเพนซิลวาเนียในวันที่ 19 พฤศจิกายนพ.ศ. 2506 ว่า “รัฐบาลของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชนจะไม่มีวันสูญสลายไปจากพื้นพิภพนี้”²⁰ ประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครอง ที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมโดยตรงในกิจกรรมของรัฐและสร้างข้อตกลงของสังคมขึ้นมาใช้เอง²¹ รัฐบาลต้องยอมรับสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลรวมถึงความถูกต้องและความชอบธรรมในการกระจายโอกาสและรายได้และยังคำนึงถึงผลกระทบต่อประชาชนทุกคน ด้วยความเสมอภาค²² ทั้งนี้ เพื่อการส่งเสริมประชาธิปไตยผ่านกระบวนการเลือกตั้งของไทยให้เติบโตไปในทิศทางเดียวกันกับประเทศที่เจริญแล้ว เช่น อเมริกา และอังกฤษ เป็นต้น การตัดสินใจเลือกตั้งถือเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนบทบาทหน้าที่อันเหมาะสมให้กับผู้ลงสมัครรับเลือกตั้งได้ทำหน้าที่เมื่อได้รับเลือกตั้ง โดยเน้นการจัดสรรทรัพยากรให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนส่วนรวมให้อย่างทั่วถึง นอกจากจะได้ผู้นำที่เป็นผู้ที่มี ทักษะ ความรู้ ความสามารถแล้ว การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองประชาชนก็ควรจะต้องเน้นปล่อยวางอัตตาธิปไตย ในการเป็น ตัวกู ของกู ลงบ้าง แต่ทว่าด้วยสัญญาชาตญาณของมนุษย์มีความเห็นแก่ตัวเป็นส่วนใหญ่ การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองจึงมุ่งเน้นตอบสนองกิเลสของตนโดยเป็นส่วนใหญ่ โดยไม่คำนึงถึงผลของการพัฒนาประเทศส่วนรวม ซึ่งในบางครั้งนักการเมืองที่เลือกเข้ามาในการบริหารประเทศอาจจะไม่ได้เป็นไปเหมือนในอุดมคติที่คาดหวังไว้ แต่สิ่งที่ควรหันมาให้ความสนใจในการส่งเสริมการเลือกตั้งทางการเมืองก็คือ หลักธรรมาธิปไตย อันเป็นหลักการเพิ่มอุดมปัญญาประชาธิปไตยในการตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองเพื่อให้มองเห็นถึงประโยชน์สุขของประชาชนส่วนรวม ไม่เลือกในสิ่งที่สนองต่อกิเลสของตน แต่จะมุ่งเน้นเพื่อประโยชน์สุขของเพื่อนร่วมชาติ อันมีประการสำคัญต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

¹⁸ วิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ, สุขุม นวลสกุล และวิทยา จิตนุพงศ์. การเมืองและการปกครองไทย. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2554), หน้า 77

¹⁹ ทวีศักดิ์ ตั้งปฐมวงศ์. การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475: เอกสารประกอบการบรรยายการใหม่ (2555), หน้า 4

²⁰ Copeland, L. & Lawrence, L. The World's Great Speeches. (2nd ed.) (New York: Dover, Eds.), p 66

²¹ Charnow, A. B. & Vallasi, G. A. “Democracy” in the Illustrated” The Coliumbia Encyclopedia, 1993, p

²² Bertrand, D. J. Defining and Measuring Political, In Democracy and Human Rights in Developing, 53

1. การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมกับหลักการประชาธิปไตย ทางการเมืองหลักประชาธิปไตยเป็นการให้อำนาจแก่ประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน การให้อำนาจทั้ง 3 คือ นิติบัญญัติ การบริหาร และตุลาการ อันเป็นหลักการสำคัญของระบอบการเมืองที่ได้รับความศรัทธาเลื่อมใสจากประชาคมโลกอย่างแพร่หลายมากที่สุดในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยหลักการสำคัญ 5 ประการ คือ

1.1 หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (Popular Sovereignty) เพื่อแสดงออกถึงอำนาจในการปกครองของประชาชนโดยแท้จริง ประชาชนจะแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจ โดยใช้อำนาจอำหนดตัวผู้ปกครองและผู้แทนของตน รวมทั้งอำนาจในการถอดถอนในกรณีที่มีการใช้อำนาจโดยมิชอบ โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งของประชาชนอย่างอิสระเสรีแบบลับและทั่วถึง

มีกำหนดเวลาที่แน่นอน ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักอธิปไตย 3 ประการ คือ หลักอัตตาริปไตยคือการเอาตนเป็นใหญ่ หลักโลกาธิปไตย คือการเอาโลกเป็นใหญ่ และหลักธรรมาริปไตย คือการเอาหลักธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งพระพุทธศาสนามุ่งเน้นหลักธรรมาริปไตยเป็นรูปแบบในการปกครองที่ดีที่สุด เพื่อส่งผลให้การตัดสินใจเป็นธรรมมากที่สุด

1.2 หลักเสรีภาพ (Liberty) การที่บุคคลสามารถกระทำ หรืองดเว้นกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดตามที่ต้องการ ตราบเท่าที่การกระทำหรืองดเว้นการกระทำนั้นไม่ไปละเมิดสิทธิ และเสรีภาพ ของผู้อื่นที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ในปัจจุบันในการเลือกตั้งแต่ละครั้งที่ผ่านมาจะเห็นได้ชัดว่ามีการซื้อสิทธิขายเสียงกันอย่างกว้างขวาง แต่ถ้าตามหลักการพระพุทธศาสนาแล้วนั้น มีการกำหนดสิทธิและหน้าที่อันพึงกระทำที่ “ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำจิตใจให้บริสุทธิ์” ซึ่งในพระวินัยพระพุทธเจ้าได้ให้หลักเสรีภาพในการคิดพิจารณาแก่ชาวกาลามะ ในการที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อ ในกาลามสูตร 10 ประการ เช่น อย่าเชื่อเพียงเพราะเล่าสืบกันมาฟังตามกันมา ชาวสื่อ การอ้างตำราหรือทฤษฎี เป็นต้น หากจะเชื่อต้องใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบตามหลักของโยนิโสมนสิการ การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองก็เช่นกัน “ควรใช้ปัญญาโดยละเอียดถี่ถ้วนด้วยตัวเอง”

1.3 หลักความเสมอภาค (Equality) ในระบอบประชาธิปไตยเชื่อมั่นว่าหากมนุษย์ มีโอกาสที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ถึงแม้ว่าจะมีความสามารถที่แตกต่างกันก็ตาม มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตที่ดีร่วมกันได้ ความเสมอภาคจึงเป็นคุณลักษณะขั้นพื้นฐานที่ประชาชนในสังคมเดียวกัน มีความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมายเดียวกัน ซึ่งในพระพุทธศาสนาจะเห็นได้อย่างชัดเจนในการให้ความเสมอภาคในเรื่องวรรณะเชื้อชาติ เช่น บุคคลไม่ว่าจะอยู่วรรณะไหนก็สามารถเข้ามาบวช ในพระพุทธศาสนาได้ และนับถือกันในเรื่องของพรพลา โดยไม่คำนึงว่าจะอยู่วรรณะใด เชื้อชาติใด หลักความเสมอภาคในการเคารพนับถือพระรัตนตรัย เป็นต้น แต่ถ้าบริบททางการเมืองไทยนั้น จะมีการแบ่งแยกสรรปันส่วน แบ่งพรรคแบ่งพวก จนเกิดวาทะ “พวกมากลากไป” ทำให้พรรคที่ไม่ได้รับการเลือกตั้งหาวิธีการในการหาข้อผิดพลาดของคณะรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งให้เกิดความเสียหายและแสดงความรับผิดชอบจนถึงขั้นยุบสภาหรือลาออกไปในที่สุด การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองจึงควรเน้นหลักพรหมวิหารธรรม คือ เมตตาสงสาร กรุณาช่วยเหลือ มุทิตาเมื่อได้ดี อุเบกขาไม่เห็นแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่จะเน้นความเป็นกลาง คือพิจารณาก่อนการตัดสินใจด้วยหลักการและเหตุผลนั่นเอง

1.4 หลักการปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) หลักการนี้มีขึ้นเพื่อมุ่งจะให้ความคุ้มครองแก่สิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนเป็นสำคัญ “หนึ่งคนหนึ่งเสียง (One Man One Vote)”

ถือเป็นศักดิ์และสิทธิของประชาชนในการเลือกตั้ง เพื่อเป็นการกำหนดให้ผู้ปกครองหรือ คณะรัฐบาลในฐานะที่ได้ผ่านการเลือกตั้งจะใช้อำนาจใดๆ ได้ก็ต่อเมื่อมีกฎหมายให้อำนาจไว้ อีกทั้งการใช้อำนาจนั้นจะต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนเท่านั้น การจำกัดสิทธิเสรีภาพใดๆ ของประชาชนจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของกฎหมายเท่านั้น ในพระพุทธศาสนามีพระวินัยซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายที่เป็นหลักปฏิบัติของสงฆ์ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อหมู่คณะมีความสงบสุข ชุมชนชั่ว ปกป้องคนดี จนถึงเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม คือพระพุทธศาสนา เป็นต้น การเลือกตั้งทางการเมืองก็เช่นกัน ถึงแม้จะผ่านการเลือกตั้งแต่ก็ยังต้องให้ความเคารพในเสียงของประชาชนในฐานะเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย

1.5 หลักเสียงข้างมาก (Majority Rule) การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็น การปกครองเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน ดังนั้น ในการตัดสินใจใดๆ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดตัวเลือกผู้ปกครอง เพื่อให้มั่นใจว่าการตัดสินใจเลือกผู้ปกครองนั้นจะสะท้อนถึงความต้องการของคนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง ก็จะต้องให้ความเคารพและคุ้มครองเสียงข้างน้อยด้วย (Minority Right) ทั้งนี้ เพื่อประกันว่าฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้มติในลักษณะพวกมากลากไป ในพระพุทธศาสนาก็ใช้หลักเสียงข้างมากเป็นเครื่องตัดสิน เช่น การรับกฐิน จะต้องมีการถามท่ามกลางสงฆ์ว่า พระภิกษุรูปใดสมควรได้รับผ้ากฐิน โดยมีการเสนอพระภิกษุรูปที่สมควรได้รับผ้ากฐิน หากพระภิกษุสงฆ์เห็นด้วยก็เปล่งวาจาพร้อมกันว่า “สาธุ” หรือหากภิกษุรูปใดทำผิดพระวินัย ก็มีการตัดสินที่เรียกว่า “เบญจยลิกา” คือ การระงับด้วยเสียงข้างมากลงมติ ทั้งอธิกรณ์และการระงับสงฆ์ส่วนใหญ่ และในการประชุมทำ สังฆกรรมต่างๆ นั้น ต้องมีมติเป็นเอกฉันท์ หากมีข้อข้องใจมีสิทธิยับยั้ง (Veto) ได้ แม้เพียงพระภิกษุรูปเดียวทักท้วงสงฆ์ทั้งหมดก็ต้องฟัง ดังกรณมาจาที่ว่า “ยสฺสยสฺมโตมตติ..โส ตถฺหสฺสยสฺส น มตติ โส ภาเสยฺย” แปลว่า “ถ้ากรรมนี้ ชอบใจต่อท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเงี้ยว ถ้าไม่ชอบใจต่อท่านผู้ใด ผู้นั้น พึงพูดขึ้น” การตัดสินใจเลือกตั้งก็เหมือนกันเมื่อได้ตัดสินใจไปแล้วก็ควรจะยอมรับในผลของคะแนนนั้น นอกเหนือจากการที่คณะผู้ผ่านการเลือกตั้งมีการปฏิบัติหน้าที่ไม่สุจริตก็สามารถออกมา มีส่วนในการทวงอำนาจอธิปไตยของตนคืนได้²³

จากสภาพการณ์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าบทบาทเชิงพุทธเกี่ยวกับธรรม เป็นกรอบแนวคิดในการปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่ส่งผลในทางการเมือง เมื่อทุกอย่างเป็นไปตามกระบวนการการประชาธิปไตย ผลของการตัดสินใจเลือกตั้งบุคคลเข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศจะออกมาเป็นอย่างไร ก็คงต้องยอมรับและปฏิบัติตามเพื่อเป็นการยอมรับในเสียงประชาชนส่วนใหญ่ แต่ถ้าเมื่อใดที่ผู้ได้รับเข้าไปทำหน้าที่ในการบริหารประเทศไม่สามารถทำตามแผนและนโยบายที่ตนกำหนด ก็คงต้องแสดงความรับผิดชอบด้วยการลาออกหรือยุบสภา เพื่อเป็นการป้องกันความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ทั้งนี้การตัดสินใจเลือกตั้งผู้แทนทางการเมืองก็เช่นกันประชาชนต้องใช้โยนิโสมนสิการ “คือ การพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาของตนด้วยเช่นกัน”

²³ เกษฎา ผาทอง. ยุทธศาสตร์การพัฒนาประชาธิปไตยและกระบวนการประชาธิปไตย. ไทยภาคใต้ วารสารธรรมทัศน์, ปีที่ 16 ฉบับที่ 8 (กรกฎาคม 2559), หน้า 12

บทสรุป

ด้วยอัตราเฉลี่ย 94.6% ในการนับถือพระพุทธศาสนาของประชาชนคนไทย จึงเป็นปัจจัย ที่มีส่วน เกี่ยวข้องทางการเมืองในหลายๆ ประการ เช่น บทบาทเชิงพุทธที่เกี่ยวกับ “ธรรม” บทบาทเชิงพุทธที่ เกี่ยวกับ “พระสงฆ์” ซึ่งปัจจัยเชิงพุทธดังกล่าวเป็นส่วนที่ช่วยในการโน้มน้าวจิตใจหรือชี้แนะแนวทางในการ ตัดสินใจหรือกระทำกิจกรรมทางการเมือง เพราะบริบททางสังคมไทยฐานรากดั้งเดิมมีความผูกพันอัน เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามายาวนานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน ความคุ้นเคย การยอมรับนับถือใน สถาบันศาสนาพุทธจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะ ในปัจจุบันนโยบายของรัฐบาลที่ได้กำหนดนา มิติทางศาสนาร่วมแก้ไขปัญหาวิกฤตสังคมด้วยการส่งเสริมนาพลัง “บวร” บ้าน วัด โรงเรียน จึงทำให้วัดใน ฐานะที่เป็นหน่วยกลางมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นศูนย์รวมในการพัฒนาที่หลายๆ ด้าน

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. แนวทางการดำเนินงานชุมชนคุณธรรมและขับเคลื่อนด้วยพลัง “บวร”.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556

กักรุณิ กิตติยาคติย. สิทธิเสรีภาพของพระภิกษุสงฆ์. เอกสารประกอบการบรรยายการฝึกอบรมหลักสูตร

หลักนิติธรรม 6

เกษฎา ผาทอง. ยุทธศาสตร์การพัฒนาประชาธิปไตยและกระบวนการประชาสังคม. ไทยภาคใต้ วารสาร

ธรรมทัศน์, ปีที่ 16 ฉบับที่ 8 (กรกฎาคม 2559), หน้า 12

ชลทิศ ธีระจิตติ. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. นนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, 2551), หน้า 23

ทวีศักดิ์ ตั้งปฐมวงศ์. การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475: เอกสารประกอบการบรรยายการใหม่ 2555),

หน้า 4

ประสิทธิ์ จันรัตน์. “การบริหารกิจการคณะสงฆ์” นิตยสารหลักทศพิธราชธรรมในจังหวัดชุมพร. ปีที่ 3

ฉบับที่ 4 (มกราคม-เมษายน 2556), หน้า 3

วรรณไชย มะยงค์. “การบริหารกิจการคณะสงฆ์” วารสารหลักทศพิธราชธรรมในจังหวัดชุมพร. ปีที่ 2

ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2554), หน้า 34

วิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ, สุขุม นวลสกุล และวิทยา จิตนพวงศ์. การเมืองและการปกครองไทย. (กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคาแหง, 2554), หน้า 77

สมปอง รักษาธรรม, ความตื่นตัวทางการเมืองของเยาวชนในพื้นที่ภาคใต้กับการพัฒนาวัฒนธรรม

พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกริก, 2552

สัญญา เคนาภูมิ. วิถีประชาธิปไตยของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย. วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์. ปี

ที่ 5 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2545), หน้า 195-196.

สัญญา เคนาภูมิ. “วิถีประชาธิปไตยของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย”. วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์

ปีที่ 6 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2551), หน้า 150-151

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. การพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2554

เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย เล่ม 2, กรุงเทพมหานคร: วี. พรินท์. 2551

Bertrand, D. J. **Defining and Measuring Political**, In Democracy and Human Rights in Developing, 53

Charnow, A. B. & Vallasi, G. A. **"Democracy" in the Illustrated** The Coliumbia Encyclopedia, 1993

Copelend, L. & Lawrence, L. **The World's Great Speeches**. (2nd ed.), New York: Dover, 1985

Copelend, L. & Lawrence, L. The World's Great Speeches. (2nd ed.) New York: Dover, Eds.

Easton, D. **The Political System**. New York: Alfred A. Knoff, 1960

Jerrold, S. **The new face of Buddha: Buddhism and Political power in Southeast Asia**. London:

Victor Gollancz LTD, 1967

Lasswell, D. H. & Kaplan, A. **Power and Society**. New Haven: Yale University

Wolin, S. Politics and vision: **continuity and innovation in western political thought**. New Jersey:

Princeton